

Nederlandse tolerantie daaromtrent grappen maken, op het speelplein, op hangplekken. Moppen leveren immers commentaar 'op maatschappelijke situaties en verschijnselen die zich in het domein bevinden van sociale gevoeligheid en pijnlijkheid' (p. 7). Wat heeft een lezer aan speculaties als 'Ik denk niet dat er geen Turkse en Marokkaanse grappen over seks bestaan' (p. 203)? Nog even afgezien van het feit dat Marie van Dijk elders in deze bundel aan de enkele Lombokse moppen daarover een paragraaf aan wijdt (p. 94-7) zou daar in een publicatie van deze aard toch meer over te melden moeten zijn. Een 'klassieker' uit de bundel van Gumperz en Hymes, *Directions in Sociolinguistics*, 'The strategy of Turkish Boys' Verbal Dueling Rhymes', waarin Dundes, Leach en Özkök laten zien hoe Turkse jongens tussen acht en veertien rivaliseren in obscene beledigingen op het gebied van homo-erotiek, zou goed als achtergrond daarvoor kunnen dienen. In deze hele bundel wordt daar echter niet aan gerefereerd, evenmin als aan ander werk van Dundes op het gebied van moppen.

Toen zich in de Verenigde Staten veel immigranten uit Vietnam vestigden, werden over hen al snel allerlei grappen en broodje-aap verhalen door inwoners van het gastland verteld, uiteraard gebaseerd op vooroordelen tegen de nieuwkomers. 'Er is een nieuw Vietnamees kookboek, *How to wok your dog!*' Ook bumper stickers met teksten als 'Save a Dog – Eat a Refugee' waren de resultante van de folklore die *intergroup contacts* genereerde. Moppen van (de enkele) autochtone volwassen Nederlanders op het festival die ook maar enigszins deze richting uitgaan, zijn er niet. Kennelijk weten de oorspronkelijke inwoners van dergelijke wijken zich in te houden tegenover buitenstaanders. In de bijdrage van Meder (die elders overigens uitgebreid aandacht heeft besteed aan *urban legends*), heet het (p. 19), na de constatering dat racistische moppen niet zijn aangetroffen in Lombok: 'Dat lijkt natuurlijk een mooi resultaat voor de graad van tolerantie in Lombok, en uit veldwerk is ons ook gebleken dat de meeste bewoners in Lombok daadwerkelijk elkaars aanwezigheid hebben leren accepteren. Maar we hebben hier evengoed uitzonderingen op gevonden. Vooral de oudere Nederlandse bewoners, die de arbeiderswijk van vroeger nog hebben meegemaakt, en die nooit de gelegenheid hebben gehad of ertoe zijn gekomen om te verhuizen, willen nog wel eens hartgrondig moppen over het multiculturele karakter van de wijk. Allicht zullen in deze kringen nog wel eens racistische moppen circuleren, maar voor onze microfoon werden ze niet verteld.' Waarom is geen van de onderzoekers op het idee gekomen 'in deze kringen' eens uit te zoeken of het 'gekanker op buitenlanders' zich in moppen vertaalt? Dat is een volgend bezwaar tegen dit boek: het heeft als uitgangspunt de politiek correcte opvattingen van de jaren negentig, waardoor wetenschappers niet boven tafel (willen) krijgen wat er in dergelijke wijken werkelijk leeft. Alleen in het artikel van Roodenburg wordt voorzichtig gesuggereerd (p. 49) dat "oude" en "nieuwe" Nederlanders toch meer langs elkaar heen leven dan vooral de eersten willen geloven.'

Over de praktijk van moppen vertellen of over de mop als mentaliteitsdrager (p. 7) in Lombok komt de lezer dan ook weinig te weten. De analyses in '*Er waren een Marokkaan, een Turk en een Nederlander...*' zijn als 'een berg die hangt aan een haar'.

Michael Elias

Een spiegel der eeuwigher salicheit / Jan van Ruusbroec ; ed. by G. de Baere ; introd. by P. Mommaers ; transl. into English by A. Lefevere ; transl. into Latin by L. Surius (1552). - Turnhout : Brepols, 2001. - 489 p. ; 25 cm. - (Opera omnia / Jan van Ruusbroec ; 8) (Corpus christianorum. Continuatio mediaevalis ; 108)
ISBN 2-503-04081-0 Prijs: € 199,-
ISBN 2-503-04082-9 pbk Prijs: € 186,-

Dat rijcke der ghelieven. De regno Deum amantium / Jan van Ruusbroec ; ed. by J. Alaerts ; transl. into English by H. Rolfson ; transl. into Latin by L. Surius (1552). - Turnhout : Brepols, 2002. - 511 p. ; 25 cm. - (Opera omnia / Jan van Ruusbroec ; 4) (Corpus christianorum. Continuatio mediaevalis ; 104)
ISBN 2-503-04041-1 Prijs: € 210,-

Relatief kort na elkaar verschenen in de reeks *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* de delen 4 en 8 van de *Opera omnia* van Jan van Ruusbroec. In iets meer dan tien jaar verschenen tien veelal omvangrijke delen. Deze zijn vrijwel steeds gewijd aan een werk van de Brabantse mysticus. Omvangrijke werken als *Van den geesteliken tabernakel* en *Vanden XII beghinen* vergden telkens twee banden. In deel tien werden behalve de *Brieven* ook drie kleinere werken als *Vanden blinkenden steen*, *Vanden vier becoringhen* en *Vanden kerstenen gbelove* uitgegeven. Het is de verdienste van hoofdredacteur, prof. dr. Guido de Baere van het Antwerpse Ruusbroecgenootschap, die gesteund werd door de werkgroep 'editie en historie', Ruusbroecs werken te hebben uitgegeven op een manier die beantwoordt aan de stand van de moderne editiewetenschappen. Bovendien heeft het vooronderzoek voor de verschillende delen een schat aan nieuwe informatie op paleografisch, codicologisch, literatuurhistorisch en theologisch gebied opgeleverd, waarvan tal van artikelen in *Ons Geestelijk Erf* en boeken, en niet te vergeten de inleidingen op de afzonderlijke teksten getuigen. Nieuw verworven inzichten en methodieken werden o.a. al bij de uitgave van werken in de reeks Middeleeuwse Verzamelhandschriften in de Nederlanden toegepast. Kortom, de nieuwste Ruusbroec-uitgaven vormen een nieuwe mijlpaal in de geschiedenis van de editietechniek.

Van deel 4 uit de reeks, *Dat rijcke der gbelieven* (voortaan *Dat rijcke*), het oudste werk van Ruusbroec, is de tekst bezorgd door J. Alaerts. Hij nam tevens de inleiding voor zijn rekening. Deel 8 omvat de editie van *Een spiegel der eeuwigher salicheit* (voortaan *Een spiegel*), van de hand van G. de Baere, terwijl P. Mommaers de inleiding verzorgd heeft. Tegenover de Middelnederlandse tekst van Ruusbroec staat de Engelse vertaling ervan en de Latijnse vertaling uit 1552 van de hand van L. Surius. Om de werken van Ruusbroec toegankelijk te maken voor mondiaal onderzoek is de inleiding zowel in het Engels als in het Nederlands geschreven. Ook nu weer zijn de editeurs en inleiders niet over een nacht ijs gegaan. Zo zijn buiten het Ruusbroecgenootschap adviezen ingewonnen over het klooster Nazareth in Geldern, en over tot nu toe niet bekende handschriften en historische data. Nu zijn er van *Dat rijcke* vijftien handschriften bekend; daarvan bevatten er vier de hele tekst, één mist er een klein deel (108 regels), een Haags en een Utrechts handschrift bieden een deel van de tekst. Een verloren gegaan, compleet handschrift is door David uitgegeven. Zeven handschriften bevatten excerpten. Van *Een spiegel* zijn dertien volledige handschriften bekend, terwijl vijftien handschriften excerpten bevatten. Er bestaat ook nog een fragment uit de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap zelf.

De edities vertonen een identieke structuur – ik geef voorbeelden uit *Een spiegel* – : Woord vooraf, Inleiding (verdeeld in: Datum en aanleiding, Structuur en Inhoud), Wijze van uitgeven (verdeeld in: De weergave van de Middelnederlandse tekst, De vormgeving van de apparaten – het variantenapparaat en de paleografische commentaar –, De Latijnse vertaling van Surius en Toelichting bij de Engelse vertaling).

In Deel I volgt dan het onderzoek van de tekstoverlevering. Hoofdstuk I gaat over de handschriften (lijst van handschriften en beschrijving ervan); hoofdstuk II gaat in op de structuur van de tekstoverlevering (de verhouding tussen de handschriften met de volledige tekst – door variantenonderzoek ontstaan clusters en is het mogelijk een stemma te maken – ; de handschriften met excerpten leveren te weinig materiaal voor verder onderzoek). Vrijwel alle handschriften zijn in het bezit geweest van vrouwenkloosters: tertiariessen en reguliere kanunnikessen. Er zijn twee groepen te onderscheiden: een Hollandse en een Oostelijke. De laatste groep kent een ruime verspreiding in ruimte (van Heusden tot Wesel) en tijd (eerste helft vijftiende eeuw tot na 1500). De meeste excerpten sluiten aan bij de oostelijke groep en zijn parallel aan de volledige handschriften verspreid. Sommige kloosters hadden zowel een volledige tekst als een of meer handschriften met excerpten.

In Deel II staat de editie van de tekst centraal. Hoofdstuk III behandelt de redactie van de kritische tekst (de keuze van het basishandschrift – het Groenendaalse handschrift van ca. 1365, handschrift A), de samenstelling van tekst en apparaat. Hoofdstuk IV biedt de tekst en het kritisch apparaat. Onder elkaar staan de siglen van de handschriften, de paleografische commentaar, geïdentificeerde (Schrift)teksten. De kritische commentaar staat in hoofdstuk V. Deze is summier, want *Een spiegel* is met grote accuratesse en oog voor de samenhang geschreven. Na de tekst vindt de lezer nog een schematisch overzicht van de inhoud ervan dat

nauw aansluit bij de beknopte beschrijving van de structuur van de tekst in handschrift A en de uitgebreide weergave van de inhoud. Voorts is er een index op de bronnen (Schrift, oude en Middeleeuwse auteurs en teksten). Dan is er nog een genormaliseerde woordenlijst met vindplaats(en) van de afzonderlijke woorden, een lijst van eigennamen en Latijnse woorden. Voor de geraadpleegde bronnen en werken staan nog vier appendices: een lijst van correcties van de editeur in handschrift A, een lijst met verschillen in lezing tussen deze editie en de tweede editie van het Ruusbroecgenootschap, een concordantie van de editie David en de nieuwe, en tenslotte een selectie van varianten uit handschrift G, een handschrift dat direct op A teruggaat en Du1.

De afzonderlijk uitgegeven delen van de *Opera Omnia* van Ruusbroec zijn een voorbeeld van de moderne editietechniek. Toch blijf ik het jammer vinden dat er geen selectie gemaakt is van illustratieve afbeeldingen van de basishandschriften. Dit maakt het niet alleen mogelijk de editeurs te controleren als het om de transcriptie gaat, het verhoogt ook de waarde van de beschrijvingen. Paleografen en codicologen, en ook historisch taalkundigen willen zich een voorstelling kunnen maken van de manier van binden, van de paginaopmaak, van de tekstgeleding, van de wijze van schrijven, enz. De afstand tot het handschrift wordt door een presentatie van de tekst zonder begeleidende foto's onnodig groot gehouden.

Een bijzondere verdienste van Mommaers en Alaerts is ook de ontsluiting van de theologie van Ruusbroec. Zo gaat Paul Mommaers in zijn 'Inleiding' op *Een spiegel* uitvoerig in op de manier waarop een mens zich met en in Christus overgeeft aan Gods wil. Joseph Alaerts laat zien hoe Ruusbroec in *Het rijke* de vijf onderdelen van het (door Ruusbroec veranderde) beginvers uit het bijbelboek Wijsheid (10:10) op systematische manier uitwerkt. In het vierde deel besteedt Ruusbroec aandacht aan de drie wegen der gerechtigheid waarover God de rechtvaardige mens leidt: de weg van de zichtbare schepping, de weg van het natuurlijke licht en de bovennatuurlijke, goddelijke weg. De laatste weg kent een literaire, negenvoudige structuur (3 x werkend, begierend en overwezenlijk leven) volgens de zeven gaven van de heilige Geest. Zo geordend als *Het rijke* lijkt te zijn, zo weinig gestructureerd lijkt *Een spiegel*. Daarin is bijvoorbeeld een belangrijke plaats, zo'n 1200 regels, ingeruimd voor de behandeling van de eucharistie, omdat deze de mens levend maakt en sterkt in de beoefening van de deugden. Dit traktaat, in de vorm van een excurs, neemt echter meer dan helft van de totale tekst van *Een spiegel* in. Ruusbroec kondigt in dit werk weliswaar steeds aan wat hij gaat behandelen, maar de overgangen tussen de drie hoofddelen van het werk zijn niet erg duidelijk, en ook binnen een pars laat de overzichtelijkheid te wensen over. Het derde deel, de ervaring die boven alle oefening van deugden gelegen is, het hoogste stadium in het gebedsleven, zou onmiddellijk moeten volgen op de passage over de eucharistie. Ruusbroec heeft er echter ontologische gegevens, mystieke stukken en een voorstelling van de Godmens aan vooraf laten gaan. Kortom, de structuur van *Een spiegel* is door Ruusbroec niet altijd even inzichtelijk weergegeven. Mommaers brengt deze eigenaardigheid helder in kaart.

Een kleine vijftig bladzijden gebruikt Mommaers voor de behandeling van de inhoud van *Een spiegel*. Hij noemt het een van Ruusbroecs rijkste werken, zowel om de besproken thema's als om de diepzinnige behandeling ervan. Voor de moderne, veelal niet theologisch geschoolde lezer doemt bij de behandeling een niet gering aantal problemen op. Voor dit werk zijn dat onder andere de taal van Ruusbroec met als sleutelwoord het begrip 'spiegel', het mensbeeld van de auteur en diens theologische opvattingen. Het is bovendien belangrijk vast te stellen dat deze aspecten niet los van elkaar staan maar nauw op elkaar betrokken zijn. Het feit dat Mommaers vaak uit het werk citeert, doet Ruusbroec recht en laat de lezer zijn theologie aanvoelen. Maar of daarmee en met de toelichtende tekst die zeer veel informatie in kort bestek geeft, voor niet ook theologisch geschoolde medioneerlandici de oorspronkelijke tekst inzichtelijk wordt, blijft voor mij een vraag. Hoe er op een andere, eventueel betere manier helderheid verschaf zou kunnen worden, weet ik echter ook niet. Ik som een paar mogelijke problemen op, zoals die op p. 80-81 zouden kunnen opdoemen: de relatie tussen het 'spiegel'-en-'beeld'-zijn van Christus enerzijds en de mens anderzijds, en dit verbonden met het begrip 'tijd', de begrippen preëxistentie en exemplarisme, en deze begrippen als 'wezenlijk deel [...] van de conceptuele achtergrond van Ruusbroecs beschrijving van het gebedsleven'. Of het voor de lezer zo'n voordeel is dat Ruusbroec uitgerekend in *Een spiegel* het exemplarisme uit-

legt, vraag ik mij af, gezien de specifieke taal waarin hij dat doet. Bij de opvatting dat God een gedifferentieerd wezen is, verwijst Mommaers naar Plotinos, naar het bijbelboek Spreuken en naar het Johannesevangelie. Daar komt – zo stelt de inleider, en hij heeft onmiskenbaar gelijk – de idee tot uitdrukking dat God enerzijds op zichzelf bestaat, anderzijds dat God verbonden is met wat buiten Hem bestaat. Mommaers formuleert het zo: ‘Daar wordt de Wijsheid, die intussen volledig gehypostaseerd is, vereenzelvigd met de Logos: “In het begin was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God”.’ Door deze aan alles voorafgaande Logos nu heeft God zijn schepping geschapen.

Ik heb grote bewondering voor de manier waarop Mommaers het theologisch denkgood van Jan van Ruusbroec in *Een spiegel* in kaart brengt. Hij laat duidelijk zien dat de mysticus God volledig God laat zijn en Hem niet antropomorfiseert. Ook de mens als schepsel Gods krijgt er zijn plaats. De ‘bemiddelende’ figuur is de unieke persoon van Jezus Christus. Wat ik tot nu toe over het theologisch aspect in de inleiding van de hand van Paul Mommaers gezegd heb, zou ik *mutatis mutandis* ook kunnen zeggen over de manier waarop Joseph Alaerts *Dat rijcke der gheleiven* ingeleid heeft.

Wie teksten van mystici zoals Ruusbroec uitgeeft, zou zich – uiteraard naast de tekst – tevreden kunnen stellen met aandacht voor paleografische, codicologische, socioculturele, literair-historische en esthetische aspecten. De editeurs van het Ruusbroecgenootschap hebben zich daarmee niet tevreden gesteld. Voor het contemporaine publiek van Ruusbroec zijn het immers in eerste instantie teksten geweest die een bijdrage vormden aan hun geestelijke vorming. Juist de bijzondere aandacht voor de theologische achtergrond daarvan – met alle problemen van dien – maakt de afgeronde *Opera Omnia* van Jan van Ruusbroec voor een nog bredere doelgroep onder wie historisch theologen tot een ware schatkamer, terwijl daardoor ook de mogelijkheid vergroot wordt dat mystieke teksten in onze tijd in leesgroepen rond mystici functioneren.

Marinus van den Berg

Ogier von Dänemark : nach der Heidelberger Handschrift Cpg 363 / Hrsg. Von Hilbert Weddige ; in Verbindung mit Theo J.A. Broers und Hans van Dijk. – Berlin : Akademie Verlag, 2002. – LXXVIII, 697 p. : 2 pl. ; 24 cm. – (Deutsche Texte des Mittelalters ; 83)
ISBN 3-05-003545-5 Prijs: € 128,-

Op 9 februari van het jaar 1479 legde kopiist Ludwig Flügel de laatste hand aan een handschrift dat nu bewaard wordt in de Heidelbergse universiteitsbibliotheek (Cpg 363). De ijverige kopiist zal wellicht tijdens het afschrijven van de tekst, één verhaal van bijna vierentwintigduizend verzen, meer dan eens zijn wenkbrauwen hebben gefronst. In de tekst die hij afschreef, een getrouwe Middelhoogduitse vertaling van de *Ogier van Denemarken*, klinkt het oorspronkelijk Middelnederlands nog vaak krachtig door en heeft onbegrip van de vertaler soms tot merkwaardige woordvormen geleid. Maar een kopiist hoeft (of mag?) eigenlijk niet veel na te denken tijdens zijn werk. Veel meer nog dan Ludwig Flügel zullen de verzen van de *Ogier von Dänemark* de editeurs van de tekst hoofdbrekens hebben gekost. Maar ook die veeleisende klus is geklaard. De vorig jaar verschenen editie, waarvoor de plannen dagtekenen uit de negentiende eeuw, mag er zijn: een vuistdik boek van bijna 800 pagina's die getuigen van filologisch vakmanschap.

De *Ogier von Dänemark* wordt vaak in één adem genoemd met twee andere werken, de *Reimolt von Montelban* en (*Die Kintheit von*) *Malagis*. Net als de *Ogier* zijn het Duitse vertalingen van werken uit de Middelnederlandse Karelepiek die eveneens slechts overgeleverd zijn in Heidelbergse handschriften. Het volledige drietal is nu dan eindelijk in editie beschikbaar (een uitgave van de *Reimolt* verscheen in 1885, de *Malagis* zag in 2000 het licht).

Het verhaal van *Ogier von Dänemark* bestaat uit twee delen die in grote lijnen overeenkomen met de Oudfranse *Enfances Ogier* en *Chevalerie d'Ogier*. Beide delen worden omsloten door een proloog en epiloog. Het *Chevalerie*-gedeelte valt bovendien uiteen in twee gedeelten (overbrugd door een passage waarin de verteller aankondigt dat het verhaal vanaf nu 'echt leuk' gaat